

DOI: [https://doi.org/10.34287/MMT.2\(45\).2020.2](https://doi.org/10.34287/MMT.2(45).2020.2)**Л. Д. Ярова***Державний заклад «Запорізька медична академія післядипломної освіти Міністерства охорони здоров'я України»
Запоріжжя, Україна***L. D. Yarova***State Institution «Zaporizhia Medical Academy of post-graduate education Ministry of Health of Ukraine»
Zaporizhzhia, Ukraine*

ТРЕНІНГИ ДЛЯ БАТЬКІВ З ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З ДІТЬМИ ЯК ЗАСІБ ПРОФІЛАКТИКИ РИЗИКОВОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

Training for parents on forming the skills of effective interaction
with children as a means of prevention
of riskable behavior of children and adolescents

Резюме

Дослідники Всесвітньої організації охорони здоров'я привертають увагу до довгострокових наслідків ризикової поведінки дітей підлітків, оскільки 35% глобального тягарю хвороби бере початок у підлітковому віці. Відповідно до визначення ВООЗ насильство може бути причиною інфекційних і неінфекційних захворювань, психологічних травм, а також бути причиною формування у дітей та підлітків ризикових форм поведінки.

Мета дослідження. Визначення дієвих засобів профілактики ризикової поведінки дітей та підлітків.

Матеріали та методи. Одним з факторів, що впливають на процес формування у дітей та підлітків відповідної «ризикової поведінки» можна вважати різні форми насильства. Для з'ясування відповідної ситуації в Запоріжжі нами було проведено дослідження, метою якого було визначення ступеню поширеності фізичного, психологічного та сексуального насилля серед підлітків професійно-технічних закладів міста. Для досягнення мети дослідження нами була розроблена анкета та проведено соціальне опитування, в яке включено 283 учнів професійно-технічних училищ, середній вік яких був від 15 до 17 років. В анкету було включено поведінкові та соціальні фактори ризику в сім'ї, опитування підлітків щодо фактів фізичного, психологічного, сексуального насилля по відношенню до них, якщо так, то від кого: батьків, вчителів

Abstract

Researchers at the World Health Organization are drawing attention to the long-term effects of risky behavior on adolescent children, as 35% of the global burden of illness originates in adolescence. According to the WHO definition, violence can be a cause of infectious and non-communicable diseases, psychological trauma, and also a risk behavior for children and adolescents.

Purpose of the study. The effective means identifying of preventing risky behavior in children and adolescents.

Materials and methods. One of the factors affecting the formation of appropriate «risk behaviors» in children and adolescents can be considered as various forms of violence. In order to find out the appropriate situation in Zaporizhzhya we conducted a study aimed at determining the degree of prevalence of physical, psychological and sexual abuse among adolescents of vocational establishments of the city. 283 vocational school students, whose average age years from 15 to 17.

The questionnaire included behavioral and social risk factors in the family, interviews with adolescents about physical, psychological, and sexual abuse against them, if so, by whom: parents, teachers, classmates, acquaintances, and acquaintances.

In accordance with the set tasks and to achieve the goal of the research, we used a set of general scientific and special methods interrelated and consistently applied during the research: system

лів, однокласників, знайомих, не знайомих.

Відповідно до поставлених задач та для досягнення мети дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, взаємопов'язаних та послідовно застосованих у ході дослідження: системний аналіз, бібліосемантичний, статистичний, кореляційний.

Результати та обговорення. На запитання чи мали факти фізичного насилля з покаранням з 283 респондентів підтвердили факти фізичного насилля з покаранням по відношенню до них – 78 осіб, або 27,5% від загальної кількості опитаних. Серед зазначених в анкеті можливих кривдників (батьків, вчителів, однокласників, знайомих, не знайомих кривдників) батьки посідають перше місце за кількістю випадків вчинення фізичного насилля з покаранням.

У разі, коли зафіксовано чи спостерігається жорстоке поводження з дітьми, з членами родини проводилась профілактика, яка передбачала цілеспрямовану роботу з окремими групами дорослих і дітей. Мета відповідної роботи – формування гуманого ставлення дорослих до дітей, життєвих умінь та навичок у дорослих та дітей, роз'яснення сутності і відповідальності за жорстоке поводження з дітьми шляхом проведення тренінгів.

Висновки. Дієвим засобом профілактики ризикової поведінки дітей і підлітків можна вважати тренінг для батьків з формування навичок конструктивної взаємодії з дітьми.

Ключові слова: насильство, ризикова поведінка дітей і підлітків тренінг, профілактика.

analysis, biblio-semantic, statistical, correlation.

Results and discussion. When asked whether the facts of physical violence with punishment from 283 respondents confirmed the facts of physical violence with punishment against them – 78 persons, or 27,5% of the total number of respondents. Among the possible abusers (parents, teachers, classmates, acquaintances, and non-abusers) mentioned in the questionnaire, parents rank first in the number of cases of physical violence and punishment.

In cases where child abuse was recorded or observed, family members were prevented, which included targeted work with specific groups of adults and children. The purpose of the relevant work is to develop humane treatment of adults for children, life skills and skills of adults and children, clarify the nature and responsibility of child abuse through training.

Conclusions. An effective tool for preventing risky behavior of children and adolescents can be considered as training for parents to develop the skills of constructive interaction with children.

Keywords: violence, risky behavior of children and adolescents training, prevention.

ВСТУП

Дослідники Всесвітньої організації охорони здоров'я привертають увагу до довгострокових наслідків ризикової поведінки дітей підлітків, оскільки 35% глобального тягарю хвороби бере початок у підлітковому віці. Відповідно до визначення ВООЗ насильство це «умисне загрозове або реальне застосування фізичної сили або влади, спрямоване проти себе, іншої особи, або групи осіб, або спільноти, яке тягне за собою або має високу ймовірність спричинити тілесні ушкодження, смерть, психологічну травму, відхилення в розвитку або депривацію» [1]. Таким чином насильством вважаються не тільки дії, які заподіюють фізичну шкоду. Насильство може бути причиною інфекційних і неінфекційних захворювань, психологічних травм, а також бути причиною формування у дітей та підлітків ризикових форм поведінки.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Визначення дієвих засобів профілактики ризикової поведінки дітей і підлітків.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

В Україні спостерігається тенденція зростання смертності дітей і підлітків, причиною якої у тому числі стає «ризикова поведінка». Термін «ризикова поведінка» має багато визначень, одне з них пояснює «ризикову поведінку» як поведінку, що має прямий чи опосередкований негативний вплив на здоров'я, благополуччя та здоровий розвиток особистості [2].

Групою молодих учених під керівництвом доктора медичних наук, професора кафедри клінічної психології Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова Розанова В. А. у 2012 році було проведено дослідження на базі середніх загальноосвітніх шкіл Одеси [3].

Дослідниками було проаналізовано психологічні особливості ризикової поведінки у підлітків та виявлено такі психологічні конструкти ризикової поведінки, які можна розглядати як предиктори суїцидальної активності.

Також в рамках зазначеного дослідження були проаналізовані дані стосовно стану суїцидальної активності серед підлітків, що практикують різні види ризикової поведінки

(самоушкоджуюча поведінка, зловживання ПАР, небезпечна сексуальна поведінка, насильство, невиправданий ризик, порушення харчової поведінки).

Досить несподіваним для дослідників стало констатація наявності зв'язку між невиправданим ризиком і фактом зазнавання насильства.

Насильство є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини. Найпоширенішим і найбільш складним для протидії є домашнє насильство. Насильство в родині притаманне для багатьох держав, незважаючи на їх позитивні здобутки у законодавчій, політичній та практичній сферах.

Міжнародний дослідницький центр «Інститут економіки і миру» опублікував рейтинг країн та держав із найбільшими проявами насильства за 2018 рік. Глобальний індекс миру виміряли для 163 країн, використавши 23 кількісних і якісних показники. Найбільш мирною у Світі країною визначено Ісландію, друге місце посідає Данія, на третьому місці – Австралія [4].

Україна в 2018 році нарівні з Сирією, Південним Суданом, Єменом, Іраком, Афганістаном, Сомалі та іншими увійшла в десятку найбільш небезпечних країн світу і зайняла 156 місце в загальному рейтингу мирних країн та держав із найбільшими проявами насильства за 2018 рік [4].

Понад 3 мільйони дітей в Україні щороку спостерігають за актами насильства у сім'ї або є їхніми вимушеними учасниками. Діти скривджених матерів у 6 разів схильніші до суїциду, а 50% – до зловживань наркотиками. Майже 100% матерів, які зазнали насильства, народили хворих дітей – переважно з неврозами, заїканням, енурезами, церебральним паралічем, порушенням психіки [4].

Одним з факторів, що впливають на процес формування у дітей і підлітків відповідної «ризикової поведінки» можна вважати різні форми насильства.

Для з'ясування відповідної ситуації в Запоріжжі нами було проведено дослідження, метою якого було визначення ступеню поширеності фізичного, психологічного та сексуального насилля серед підлітків професійно-технічних закладів міста [5].

Для досягнення мети дослідження нами була розроблена анкета та проведено соціальне опитування, в яке включено 283 учнів професійно-технічних училищ, середній вік яких був від 15 до 17 років. В анкету було включено поведінкові та соціальні фактори ризику в сім'ї, опитування підлітків щодо фактів фізичного, психологічного, сексуального насилля по відношенню до них, якщо так, то від кого: батьків, вчителів, однокласників, знайомих, не знайомих. Анкета затверджена на методичній нараді ДЗ «ЗМАПО МОЗ України». Протокол № 1 від 20 січня 2019 року.

При проведенні соціологічного дослідження дотримані принципи Гельсінської декларації,

прийнятої Генеральною асамблеєю Всесвітньої медичної асоціації (1964–2000), Конвенції ради Європи про права людини та біомедицину (1997), відповідні положення ВООЗ, Міжнародної ради медичних наукових товариств, міжнародного кодексу медичної етики (1983) та закони України.

Всього проведено анкетування 283 учнів професійно-технічних училищ у віці від 15 до 17 років. З них 150 осіб чоловічої статі, та 133 жіночої. В т. ч. у віці 15 років 183 особи (64,02%), 16 років – 65 (22,97%), 17 років – 35 (12,37%).

На запитання анкети, чи мали факти фізичного насилля з ушкодженням здоров'я, з 283 респондентів підтвердили такі факти – 111 респондентів, що становить 39,2% від загальної кількості опитаних. Серед зазначених в анкеті можливих кривдників (батьків, вчителів, однокласників, знайомих, не знайомих кривдників) батьки посідають п'яте передостаннє місце за кількістю випадків вчинення фізичного насильства.

На запитання чи мали факти фізичного насилля з покаранням з 283 респондентів, підтвердили факти фізичного насилля з покаранням по відношенню до них – 78 осіб, або 27,5% від загальної кількості опитаних. Серед зазначених в анкеті можливих кривдників (батьків, вчителів, однокласників, знайомих, не знайомих кривдників) батьки посідають перше місце за кількістю випадків вчинення фізичного насилля з покаранням.

На запитання анкети, чи мали факти психологічного насилля з погрозами, серед 283 респондентів підтвердили факти психологічного насилля з погрозами по відношенню до них – 178 осіб, або 62,9% від опитаних. Серед зазначених в анкеті можливих кривдників (батьків, вчителів, однокласників, знайомих, не знайомих кривдників) батьки посідають останнє місце за кількістю випадків вчинення психологічного насилля з погрозами.

На запитання анкети, чи мали факти психологічного насилля з приниженням з 283 респондентів 186 осіб, або 65,7% відповіли – так. Серед зазначених в анкеті можливих кривдників (батьків, вчителів, однокласників, знайомих, не знайомих кривдників) батьки посідають останнє місце за кількістю випадків вчинення психологічного насилля з приниженням.

На запитання чи мали факти психологічного насилля зневаги, 161 респондентів відповіли – так. Доля цих відповідей, від загальної кількості, склала – 56,8%. Серед зазначених в анкеті можливих кривдників (батьків, вчителів, однокласників, знайомих, не знайомих кривдників) батьки посідають останнє місце за кількістю випадків вчинення психологічного насилля зневаги.

З 283 опитаних підтвердили, що мали факти контактного сексуального насилля, 19 респондентів. Доля цих відповідей, від загальної кількості, склала 6,7%. В структурі учасників

контактного сексуального насильства батьки посідають останнє місце.

На запитання чи мали факти не контактного сексуального насильства з 283 опитаних «так» відповіли 25 респондентів. Доля цих відповідей від загальної кількості становить 8,8%. В структурі учасників не контактного сексуального насильства батьки посідають останнє місце.

Одержані результати потребують подальшої міжвідомчої роботи з органами місцевої влади по розробці та впровадженню програм запобігання та протидії різних видів насильств серед дітей та підлітків. Безумовно, щодо попередження насильства, треба починати з профілактики.

Окреслимо основні форми профілактичної роботи щодо жорстокого поводження з дітьми на різних рівнях профілактики [6]. Отже, первинна профілактика, як загальна просвіта населення з цього явища має такі форми, як: групова профілактична робота (тренінги, інтерактивні дискусії, відеолекторії, семінари тощо), яку здійснюють спеціально підготовлені фахівці серед учнівської та студентської молоді, молодих сімей, військовослужбовців та зосереджена на попередженні домашнього насильства у родинах, на створення партнерської сім'ї та індивідуальна робота з певною категорією населення, яка становить групу ризику.

У разі, коли зафіксовано чи спостерігається жорстоке поводження з дітьми, з членами родини проводиться вторинна профілактика, яка передбачає цілеспрямовану роботу з окремими групами дорослих і дітей. Мета відповідної роботи – формування гуманного ставлення дорослих до дітей, життєвих умінь та навичок у дорослих та дітей, роз'яснення сутності і відповідальності за жорстоке поводження з дітьми. Вторинна профілактика насильства може проводитися шляхом розроблення та проведення тренінгів для дітей підліткового віку та учнівської молоді з проблем насильства.

Третинна профілактика проводиться з тими, хто постраждав від жорстокого поводження з метою навчання самозахисту; з тими, хто здійснює таке поводження – як соціальне навчання і контроль, що є умовою збереження сім'ї, залишення батьківських прав тощо. Це вже є реабілітаційною роботою безпосередньо з жертвами насильства, тобто роботу проводить кваліфікований психолог, залучаючи жертву до груп взаємопідтримки, відвідування корекційних програм тощо.

На всіх рівнях профілактики жорстокого поводження з дітьми в сім'ї слід враховувати травматичний досвід батьків у дитинстві, відсутність чітких цілей як у вихованні дітей, так і стосовно власного майбутнього, перевага деструктивних партнерів спілкування в сім'ї, відсутність навичок конструктивної взаємодії, внутрішньо-особистісні порушення дитини.

Важливим елементом роботи щодо поперед-

ження насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми є розробка спеціальних програм освіти для батьків, які сприяли б повноцінному функціонуванню сім'ї та запобіганню проблемам у взаєминах дітей і батьків. Дуже важливо, щоб батьки зрозуміли різницю між допустимою і не допустимою своєю поведінкою.

Відповідно до наведених вище результатів дослідження батьки, нажалює, є учасниками фактів всіх видів насильства по відношенню до дітей, а щодо фактів фізичного насильства з покаранням, то вони посідають перше місце – 33,3%. Зазначені результати дають підстави для припущення, що насильства, та зокрема покарання, використовуються батьками як засіб виховання [5].

Отже батьків можна і треба навчити розуміти отриману від дітей інформацію і залежно від неї підбирати відповідні методи виховання. У програмі налагодження взаємин дітей і дорослих обов'язковою умовою є добровільна співпраця батьків і педагогів, клініки дружньої до молоді, центрів громадського здоров'я.

При роботі з батьками необхідно займатися пропагандою ненасильницького виховання, роз'яснювати, що існує безліч методів, за допомогою яких можна виховати в дітях слухняність, відповідальність, не прибігаючи до тілесних покарань: хвалити дітей за хороші вчинки; заохочувати будь-яку зміну на краще; розмовляти з дітьми тоном поваги і співпраці; залучати дитину до процесу ухвалення рішення; уникати погроз.

Відомий психолог Курт Левін стверджував, що більшість ефективних змін в установках та поведінці людей мають місце в груповому, а не в індивідуальному контексті. Тому для того, щоб виявити та змінити свої установки, виробити нові форми поведінки, людина повинна подолати свою автентичність і навчитися бачити себе так, як її бачать інші. Ще у 60-ті роки ХХ століття К. Роджерс розпочав, спираючись на традиції гуманістичної психології, рух тренінгу соціальних та життєвих умінь.

На сьогоднішній день не існує загальноприйнятого визначення поняття «тренінг», що приводить до різного тлумачення методу і позначення цим терміном прийомів, форм і засобів, які використовуються у психологічній практиці. Термін «тренінг» (training) має ряд значень: навчання, виховання, тренування. У вітчизняній психології поширеними є визначення тренінгу як одного з активних методів навчання, або соціально-психологічного тренінгу. Л. О. Петровська розглядає соціально-психологічний тренінг як засіб дії, спрямований на розвиток знань, соціальних установок, умінь і досвіду у сфері міжособистісного спілкування, засіб розвитку компетентності в спілкуванні, засіб психологічної дії [7, 8].

Робота тренінгової групи базується на деяких специфічних принципах: активності; дослідницької (творчої) позиції; об'єктивізації

(усвідомлення) поведінки [9].

Активність учасників тренінгу має особливий характер, відмінний від активності людини, яка слухає лекцію чи читає книгу. У тренінгу учасники залучаються до спеціально спроектованих дій. Типові дії учасників тренінгу: програвання тієї чи іншої ситуації; виконання вправ; спостереження за поведінкою інших людей за спеціальною схемою; участь у мозковому штурмі чи в іншому творчому процесі активного пошуку рішення щодо розв'язання проблеми чи виходу з ситуації.

Принцип активності значною мірою спирається на результати експериментальних психологічних досліджень. Ці дослідження показали, що людина засвоює:

- 10% того, що чує;
- 50% того, що бачить;
- 70% того, що проговорює;
- 90% того, що робить сама.

Відповідно до принципу дослідницької (творчої) позиції учасники тренінгу: усвідомлюють; знаходять; відкривають: ідеї, закономірності, вже відомі у психології але невідомі пересічній особі, і, що особливо важливо, власні: особисті ресурси; можливості; особливості.

Завданням тренера, виходячи з положень цього принципу є створення умов для реального усвідомлення членами групи проблем і шляхів їх розв'язання, апробації та тренування нових засобів поведінки, експериментування з ними.

На початку тренінгу учасники можуть бути незадоволеними, навіть поводити себе агресивно. Деякі з учасників відчувають себе ніяково, бояться поводитися вільно. Подолати такий супротив допомагають ситуації, які дозволяють учасникам тренінгу усвідомити важливість і необхідність формування у них готовності та після закінчення тренінгу експериментувати зі своєю поведінкою.

Універсальним засобом об'єктивізації поведінки є зворотний зв'язок. На кожному занятті підводяться підсумки і відслідковуються реакції учасників на отримані знання і сформовані вміння та навички. Створення умов для ефективного зворотного зв'язку у групі – важливе завдання тренера.

Виходячи з названих вище принципів, будується програма тренінгу, готуються роздаткові матеріали, розробляються рольові ігри, вправи, методика мозкового штурму, матеріали до міні лекцій, методики групових обговорень, тощо.

До основних методів та технік тренінгової роботи, що використовуватимуться в тренінговому навчанні, належать: метод мозкового штурму; робота в парах; техніка «Навчаючи–вчусь»; рольові ігри; міні лекції; структурні вправи.

Метод мозкового штурму застосовується на тренінгу з метою активізації діяльності учасників у пошуку рішення. Автор методу – А. Осборн, ідея – вирішення задачі груповим методом.

Робота в парах відрізняється від роботи в малих групах можливістю відпрацювати конкретні навички. Учасники можуть зосередитися на власних почуттях, на тому, якою є поведінка партнера, як вона впливає на формування їхніх почуттів та як протистояти такому впливу.

Техніка «Навчаючи–вчусь» корисна за необхідності швидко засвоїти структурований теоретичний матеріал: певні правила, законодавчу інформацію, рекомендації щодо певних дій і таке інше.

Рольова гра – це техніка, яка дає можливість програти різні життєві ситуації (у тому числі й соціально небезпечні), в безпечних умовах тренінгу, доброзичливого, дружнього ставлення та аналізу. Рольові ігри є одним із найбільш успішних методів визначення ставлення та розвитку практичних навичок учасників.

Міні лекції (10–20 хв.) спрямовані на надання групі нової інформації, необхідної для подальшої роботи. Зазвичай після міні лекції варто провести групове обговорення або запропонувати групі виконати вправи з використанням інформації, наданої в міні лекції.

Перевіреними помічниками тренера є структурні вправи: «правила»; «знайомство»; «очікування». Це вправи, спрямовані на створення відповідної атмосфери в групі, знайомство учасників між собою і з тренерами та вироблення правил життєдіяльності групи.

Особистість тренера є важливим фактором ефективності роботи учасників тренінгу.

С. Кратохвіл визначив п'ять основних ролей тренера (ведучого групи):

1. Активний керівник (інструктор, вчитель, режисер, ініціатор, опікун).
2. Аналітик (ведучий, який дистанціюється від учасників групи і є нейтральною особистістю).
3. Коментатор.
4. Посередник (експерт, який не бере на себе відповідальність за те, що має місце в роботі групи, але який при цьому час від часу направляє процес роботи групи).
5. Член групи (автентична особистість зі своїми індивідуальними рисами та життєвими проблемами).

Важливу роль в успішності роботи групи відіграє також стиль керівництва групою (авторитарний, демократичний та стиль потурання).

Для подолання тривожності учасників і для якнайшвидшого структурування роботи групи важливо, особливо на першому етапі роботи, чітко структурувати роботу групи, а також чітко керувати поведінкою учасників.

ВИСНОВКИ

Отже, можна зробити висновки, що дієвим засобом профілактики ризикової поведінки дітей і підлітків можна вважати тренінг для батьків з формування навичок конструктивної взаємодії з дітьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Krug E, Dahlberg L, Mercy J, Zwi A, Lozano R. World report on violence and health. Geneva: World Health Organization; 2002.
2. Hurrelmann K, Richter M. Risk behaviour in adolescence: the relationship between developmental and health problems. *Journal of Public Health*. 2006; 14 (1): 20–28. DOI: 10.1007/s10389-005-0005-5.
3. Rakhimkulova AS. Relationship between adolescent risk and suicidal behavior (study of a representative sample in Ukraine). *Zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohiyenka, Instytutu psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny*. 2016: 446–469.
4. Letter from the Ministry of Education and Science of Ukraine «Methodological Recommendations for Prevention and Combating Violence» dated May 18, 2018 No. 1 / 11-5480.
5. Lashkul ZV, Yarova LD, Chemyrisov VV et al. Combating violence as a means of preventing the risky behavior of children and adolescents. *Navchalnyy posibnyk. CHP «Hrytsenko I. Y.»*. 2020.
6. Zhuravel TV. Social and pedagogical work on prevention of violence against children. *Sotsialna pedahohika: navchalnyy posibnyk. Kyiv*. 2013: 197–209.
7. Petrovskaya LA. Theoretical and methodological problems of socio-psychological training. Moscow, 1982.
8. Petrovskaya LA. Competence in communication. *Socio-psychological training. Moscow*, 1989.
9. Afanas'yeva NYE, Perelyhina LA. Theoretical and methodological foundations of social and psychological training. *Navchalnyy posibnyk. Kharkiv*, 2015.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2020